

## ЗМЕНИ СЕМАНТЫКІ КАРАНЁВАЙ МАРФЕМЫ \*KORV- І ВЫКЛІКАНЫЯ ІМІ ЗМЕНИ Ё МАТЫВАЦЫІ ПОЛЬСКІХ ДЫЯЛЕКТНЫХ ФІТОНІМАЎ

Адной з ключавых рысаў дыялектнай фітаніміі з'яўляецца паступовае знікненне назваў раслін, нягледзячы на тое, што не знікаюць іх дэнататы, г. зн. шматлікія гатункі раслін і іх уласцівасці [8, с. 14]. Гэта схіляе да меркавання, што прычыны знікнення фітонімаў знаходзяцца не толькі ў пазамоўнай рэчаіснасці, але і ў самой сістэме мовы.

Галоўнай прычынай гэтага працэсу з'яўляецца адна з асноўных заканамернасцяў у развіцці мовы, а менавіта — сталыя змены семантыкі слова. Яны прыводзяць да таго, што сувязі паміж раслінай, яе ўласцівасцямі, і тымі складнікамі значэння, праз якія гэтыя ўласцівасці былі замацаваныя ў назве, паступова нішчацца, што пагражае назвам выпаданнем з тэматычнай групы, якую ўяўляе сабой фітанімія.

Цікавая інтэрпрэтацыя механізму зменаў, якія адбываюцца ў семантыцы, у 30-я гг. XX ст. была прапанавана В. Абаевым у артыкулах «Мова як ідэалогія і мова як тэхніка» [1, с. 45–66], а таксама «Паняцце ідэасемантыкі» [1, с. 67–83], у якіх ён увёў паняцці тэхнічнай і ідалагічнай семантыкі, а таксама апісаў іх эвалюцыю.

Паводле Абаева, тэхнічная семантыка — гэта своеасаблівае семантычнае ядро, асноўны мінімум сэнсавых функцый, які дазваляе ўжываць слова ў камунікацыі на сучасным этапе [1, с. 68]. У сваю чаргу, ідэалагічная семантыка (ідэасемантыка) — гэта абалонка, якую вакол ядра ўтвараюць асацыяцыі і эмацыянальныя ўяўленні, што ўвасабляюць гісторыю і жыццё слова ў мінулым [1, с. 68].

Ідэалагічная семантыка ўсведамляецца носьбітам мовы да таго часу, пакуль застаецца актуальным светапогляд, у адпаведнасці з якім слова было ўтворана [1, с. 51]. З цягам часу агульная семантыка слова спецыялізуецца і звужаецца, паддаецца так званай тэхнізацыі, пад час якой ідэасемантыка часткова ці цалкам забываецца [1, с. 48–52].

У выпадку назваў раслін сціранне ідэасемантыкі каранёвых марфем прыводзіць да цяжкасцяў ва ўсталенні матывацыі, г.зн. у супастаўленні значэння караня і ўласцівасцяў раслін. Разам з фанетычнымі зменамі дадзены працэс прыводзіць да павелічэння колькасці т.зв. цёмных, незразумелых назваў.

Мова, тым не менш, не з'яўляецца бездапаможнай адносна вышэй апісанага працэсу. Адзін са шляхоў захавання і замацавання назваў раслін у мове — гэта выбар для фітоніма іншай каранёвай марфемы, семантыка якой дазваляе ўвасобіцца характэрнай рысе расліны. Праявай дадзенай стратэгіі з'яўляецца надзвычай высокая сінанімія дыялектных назваў раслін.

Ілюстрацыяй могуць служыць такія заходнеславянскія назвы трыпутніка *Plantago L.*, як пол. *pięćrzyłka*, *krowi ogon* каш. *gojōcē listki*, чэш. *psí*

*jazyček*, слав. *skorocel*, в-луж. *putnik*, н-луж. *škórodwica*. Пералічаныя назвы матывуюць такія характарыстыкі расліны, як наяўнасць пяці выразных пражылак на кожным з лістоў (гэтыя ўласцівасці ўвасабляюць карані пол. *pieć-iżyl-*), наяўнасць доўгага сцябла, скончанага суквеццем, якія нагадваюць каровін хвост (пол. *krow-iogon-*), гаючыя ўласцівасці расліны (каш. *gojoc-*, слав. *cel-*), асабліва ў выпадку параненай скуры (слав. *skor-*, н-луж. *škór-*), падоўжаная форма лістоў (чэш. *jazyč-*), а таксама вырастанне каля дарог (в-луж. *put-*) і інш.

Прыведзены вышэй прыклад паказвае, як розныя матывацыйныя прыкметы *Plantago* L. увасобіліся ў семантыцы розных каранёвых марфем. Дадзены ж артыкул прысвечаны іншаму спосабу захавання дыялектных назваў раслін, а менавіта таму, як у выніку зменаў, якія адбыліся ў семантыцы караня *\*korv-*, змяніліся механізмы матывацыі фітонімаў — пры адначасовым захаванні адной і той жа каранёвай марфемы.

Матэрыялам для разважанняў у дадзеным арыткуле служаць больш за 30 назваў 19 раслін: *Anchusa officinalis* L. (н-луж. *krowěca hopuš*), *Bryonia* L. (чэш. *kravská zelina*), *Buxus* L. (в-луж. *kruwymór*), *Caltha palustris* L. (каш. *kròv'ě kv'atě*, *kròv'ák*, *kròv'ińc*, *krov'nki*), *Dactylis glomerata* L. (каш. *kròv'ák*), *Datura stramonium* L. (пол. *Krowi ogon*), *Euphorbia* L. (пол. *Krowie mleko*), *Glechoma hederacea* L. (пол. *krówka*), *Orchis latifolia* L. (н-луж. *krowine huńe*, каш. *kròvka*), *Pedicularis sylvatica* L. (н-луж. *krowěce huńe*, *krowine huńe*), *Plantago major* L. (пол. *krowi ogon*), *Polygonatum Tourn. Ex Mill.* (пол. *krowka*, *krówka*, в-луж. *kruwjace zelo*), *Rumex* L. (grónołuż. *Kruwjaca wopuš*, н-луж. *krowina hopuš*), *Sonchus* L. (пол. *krowie ziele*, *krowi mlecz*, каш. *krov'nki*), *Spinacia* L. (каш. *kròv'ińc ogrodovi*), *Taraxacum officinale* Webb (пол. *krowi mlecz*, каш. *kròvka*, в-луж. *kruwjaca róža*, *kruwjacy mlóč*), *Vaccaria* Wolf (пол. *krowiziól*, *krowianka*, *krowianecznik*, чэш. *kravinec*, слав. *kraviarka*, в-луж. *kruwowka*), *Verbascum nigrum* L. (н-луж. *krowěca hopuš*, *krowěca hopuš*, *krowina hopuš*), *Veronica* L. (пол. *krówka*).

Аналіз змен, якія адбыліся ў матывацыйных мадэлях і механізмах матывацыі пералічаных фітонімаў, варта распачаць ад супастаўлення актуальнай (тэхнічнай) семантыкі караня *\*korv-* і ўласцівасцяў раслін, у назвах якіх дадзены карань прысутнічае.

Аналіз слоўнікавых дэфініцый лексем з каранем *\*korv-* дазваляе зрабіць выснову, што яго тэхнічная семантыка можа быць сфармулявана наступным чынам: 'уласцівы дарослай самцы хатняй жывёлы з моцнай будовай цела, малымі рогамі, якая гадуецца дзеля атрымання малака' [6]. У сфармуляванай такім чынам тэхнічнай семантыцы ўвасабляюцца такія характарыстыкі раслін, як падабенства да каровы, выдзяленне млечнага соку і ўплыў на кароў.

Падабенствам, пераважна да каровінага хваста ці вымені, матываваныя назвы такіх раслін, як *Anchusa officinalis* L. (н-луж. *krowěca hopuš*), *Datura stramonium* L. (пол. *krowi ogon*), *Plantago major* L. (пол. *krowi ogon*), *Rumex* L. (в-луж. *kruwjaca wopuš*, н-луж. *krowina hopuš*), *Verbascum nigrum* L. (н-луж. *krowěca hopuš*, *krowěca hopuš*, *krowina hopuš*) — якія маюць доўгае сцябло,

суквецце альбо кветку, падобныя да каровінага хваста, — а таксама *Orchis latifolia* L. (н-луж. *krowine huńe*, каш. *króvka*), *Pedicularis sylvatica* L. (н-луж. *kroweće huńe*, *krowine huńe*), *Polygonatum Tourn. Ex Mill.* (пол. *krowka*, *krówka*, в-луж. *kruwjace zelo*) — дадзенай групе раслін уласцівая наяўнасць падобнага да вымені караня альбо кветак.

Выдзяленнем млечнага соку матываваныя назвы такіх раслін, як *Euphorbia* L. (пол. *krowie mleko*), *Taraxacum officinale* Webb (пол. *krowi mlecz*, каш. *króvka*, в-луж. *kruwjacy mlóć*) oraz *Sonchus* L. (пол. *krowie ziele*, *krowi mlecz*, каш. *krov'nki*).

Сярод раслін, назвы якіх матываваныя ўплывам на кароў, можна вылучыць як атрутныя: *Buxus* L. (в-луж. *kruwymór*) — гэтак і лекавыя: *Glechoma hederacea* L. (пол. *krówka*), *Veronica* L. (пол. *krówka*), — а таксама тыя, якія выкарыстоўваюцца як паша для кароў і спрыяюць павелічэнню колькасці малака: *Dactylis glomerata* L. (каш. *króv'ák*), *Bryonia* L. (чэш. *kravská zelina*), *Caltha palustris* L. (каш. *króv'é kv'atě*, *króv'ák*, *króv'ińc*, *krov'nki*), *Vaccaria* Wolf (пол. *krowiziół*, *krowianka*, *krowianecznik*, чэш. *kravinec*, слав. *kraviarka*, в-луж. *kruwowka*).

Фармуляванне зместу ідэалагічнай семантыкі караня *\*korv-* патрабуе звароту да пераносных значэнняў славянскіх лексем з дадзеным каранем, так як, паводле В. Абаева, ідэасемантыка найлепей праяўляецца тады, калі рэалізуецца пэўная функцыя мовы [1, с. 72]: пол. *krówka* ‘навозны жук *Geotrupes stercorarius* Mulsant’, *krówka Matki Boskiej* ‘багоўка *Coccinella* L.’, каш. *božakróvka* ‘*Coccinella spetempunctata* L.’, *krov'ec* ‘таўсцёць’, *króva* ‘мянушка мажнай, тоўстай жанчыны’, рус. *корова* ‘насякомае з сямейства баговак’, ст-рус. *короваи* ‘кавалак растопленага тлушчу, які зацвярдзеў у форме круга, а таксама вяндліна, згорнутая ў кола’, балг. *кравети* ‘рабіць тоўстым’, макед. *кравај* ‘кружок сыру ці воску’ [5, с. 112–120] і інш. Варта таксама дадаць, што, паводле версіі А. Трубачова, назва кругага рытуальнага пірага *\*korvaj* паводле свайго паходжання з’яўляецца прыметнікам, утвораным ад назоўніка *\*korva* (у якога з прычыны ўжывання ў рытуалах ёсць яшчэ адзін, несакральны, прыналежны прыметнік *\*korvъjъ*) [5, с. 115]. Прыведзеныя прыклады дазваляюць сцвярджаць, што ідэалагічная семантыка караня *\*korv-* можа быць сфармулявана як ‘круглы’.

У ідэасемантыцы караня *\*korv-* ‘круглы’ ўвасобіліся такія ўласцівасці раслін, як наяўнасць акруглых лістоў (*Plantago major* L., *Caltha palustris* L.), кветак (*Vaccaria* Wolf, *Taraxacum* Webb, *Euphorbia* L., *Sonchus* L.) альбо пладоў, часцей за ўсё, ягад альбо наростаў на лістах (*Bryonia* L., *Datura stramonium* L., *Glechoma hederacea* L., *Polygonatum Tourn. Ex Mill.*, *Rumex* L., *Verbascum nigrum* L.).

Як відаць, акругласць частак раслін у ідэасемантыцы караня *\*korv-* маглі ўвасобіць 12 з 19 прааналізаваных раслін — адпаведна, з дыяхранічнага пункту погляду, іх назвы маюць двайную матывацыю: старэйшую, увасобленую ў ідэасемантыцы, і малодшую, якая на сённяшні дзень выкрываецца праз тэхнічную семантыку. У выніку працэсаў тэхнізацыі фітонімы з каранем *\*korv-* выпрацавалі новыя механізмы матывацыі.

У випадку рослин *Plantago major* L. (пол. *krowi ogon*), *Datura stramonium* L. (пол. *krowi ogon*), *Rumex* L. (в-луж. *kruwjaca wopuś*, в-луж. *krowina hopyś*), *Verbascum nigrum* L. (н-луж. *kroweca hopyś*, *kroweca hopyś*, *krowina hopyś*), *Polygonatum Tourn. ex Mill.* (пол. *krowka*, *krówka*, в-луж. *kruwjace zelo*) і *Glechoma hederacea* L. (пол. *krówka*) метафарычная паводле свайго механізму матывацыя акругласцю лістоў і пладоў была замененая на больш свежую і лягчэйшую ў прачытанні, таксама метафарычную, матывацыю падабенствам да каровінага хваста ці вымені.

У выпадку ж назваў такіх рослин, як *Vaccaria Wolf* (пол. *krowiziól*, *krowianka*, *krowianecznik*, чэш. *kravinec*, слав. *kraviarka*, в-луж. *kruwowka*), *Caltha palustris* L. (каш. *kròv'é kv'atě*, *kròv'ák*, *kròv'ińc*, *krov'nki*), *Bryonia* L. (чэш. *kravská zelina*), *Euphorbia* L. (пол. *krowie mleko*), *Taraxacum officinale* Webb (пол. *krowi mlecz*, каш. *krówka*, в-луж. *kruwjaca róża*, *kruwjacy mlóć*) і *Sonchus* L. (пол. *krowie ziele*, *krowi mlecz*, каш. *krov'nki*) метафарычная матывацыя акругласцю лістоў і кветак была замененая на метанімічную матывацыю выкарыстаннем рослин у лячэнні кароў, для павелічэння колькасці малака, а таксама выдзяленнем белага млечнага соку.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што адначасова з працэсам тэхнізацыі семантыкі караня *\*korv-* адбываецца паступовая метанімізацыя першапачаткова метафарычных назваў рослин.

#### ДЫАЛЕКТНЫЯ СЛОЎНІКІ

1. Bartoš F. Dialektický slovník moravský, Praha: Nákladem České Akademie Císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906.
2. Karłowicz J. Słownik gwar polskich: w 6 t. Kraków: Nakładem Akademii Umiejętności, 1900–1911.
3. Kral J. Serbsko-němski slovník hornjołužiskeje řeče, Budyšin: Po nakładze Mačicy Serbskej, Donnerhakec čišćeńja, 1927. — Рэжым доступу: <http://www.serbski-institut.de:8180/dict/online>. — Дата доступу: 13.03.2017.
4. Linde S. Słownik języka polskiego: w 6 t., Warszawa: W drukarni Pijarów, 1807 — 1814.
5. Muka A. Słownik dolnoserbskeje řečy a jeje narěcow: w 2 t. Petrograd–Praga: Dwunasta Akademicka Drukarnia Państwowa, České akademie věd a umění, 1921 — 1926.
6. Pful K. Łužiski Serbski Słownik, Budyšin: Maćica Serbska, 1866: рэжым доступу: <http://www.serbski-institut.de:8180/dict/online>, дата доступу: 13.03.2017.
7. Rostok M., Wjela J., Urban M. Serbske rostlinske mjena, Budyšin: Ponakładze Mačicy Serbskej, Donnerhakec čišćeńja, 1906. — Рэжым доступу: <http://www.serbski-institut.de:8180/dict/online>. — Дата доступу: 13.03.2017.
8. Sychta B. Słownik gwar kaszubskich na tle kultury ludowej: w 6 t., Wrocław — Warszawa — Kraków: Wydawnictwo PAN, 1967 — 1976.
9. Urbańczyk S. (red.) Słownik staropolski: w 11 t. Wrocław: Wydawnictwo PAN, 1953 — 2002.

#### ЛІТАРАТУРА

1. Абаев В. Избранные труды: в 2 т. — Т.2: Общее и сравнительное языкознание. — Владикавказ, 1995.
2. Анненков Н. Ботанический словарь. — СПб., 1878.
3. Буданцев А., Лесиовская Е. Дикорастущие полезные растения России. — СПб., 2001.
4. Губанов И., Киселёва К., Новиков В., Тихомиров В. (ред.) Иллюстрированный определитель растений Средней России: в 3 т. — М., 2002–2004.
5. Трубачев О. (ред.) Этимологический словарь славянских языков: вып. 12. — М., 1984.
6. Dubisz S. Uniwersalny słownik języka polskiego. — Warszawa, 2003.

7. Machek V. Česká a slovenská jména rostlin. — Praha, 1954.
8. Waniakowa J. Polskie gwarowe nazwy dziko rosnących roślin zielnych na tle słowiańskim. Zagadnienia ogólne. — Kraków, 2012.